

УДК 070

КОМУНІКАТИВНІСТЬ СВІДОМІСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ І ФОРМИ АРХІТЕКТОНІКИ ТЕКСТУ

Буряк В.Д.

Інститут журналістики і масової комунікації
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

У статті Буряка В.Д. «Комунікативність свідомісної інформаційної функції і форми архітекtonіки тексту» йдеться про комунікативність, як складову свідомісної інформаційної функції, а також про відповідні форми архітекtonіки тексту.

Ключові слова: комунікативність, свідомісна інформаційна функція, форми архітекtonіки тексту

Для інформаційно-художньої свідомості відчуття автором форми подачі матеріалу – це вищий стан її розвитку в сприйнятті й осмисленні буття. Згідно з гіпотезою О. Брудного, процес розуміння проходить у трьох автономних когнітивних полях. У першому з них здійснюється орієнтація на безпосереднє дане у сприйнятті, в другому – на системи доказових суджень, у третьому – на зв'язність розповіді про події і людей. Розуміння в кожному з трьох полів має свої обмеження: не все видиме може бути правильно інтерпретоване, не все логічно доведене існує в дійсності, не все розказане відбувалося насправді. Але переконуюча сила доказів (у полі 2) і зв'язності розповіді (у полі 3) винятково великі. Дуже сильний внутрішній зв'язок подій, що надає їм об'ємний, майже реальний характер у смислового сприйнятті тексту. Ця стереологіка утворює конструкцію розповіді, скрипт, який насправді керує розумінням тексту, що часто суперечить фактам дійсності. Наприклад, Попелюшка танцює у кришталевих черевиках, і вони супроти здорового глузду не розбиваються. Це і є скрипт – третє поле розуміння, де діє правило «як розказано, так і було». Поки влада стереологіки не обмежує факти і докази, немає ніяких сумнівів, бо поля розуміння взаємодіють, цього вимагає практика соціального існування індивіда [3, с. 4]. Система доказів і зв'язність розповіді, взаємодіючи, утворюють жанр – форму подачі матеріалу, бо під зв'язністю розповіді ми розуміємо чіткість, логічність сюжету і композиції, а під системою доказів – ідею-концепцію, яка вимагає певної жанрової форми інтерпретації. Але формування жанрових ознак мислення (пошук форми подачі факту) було надто довгим, оскільки форма вислову (відображення) – це складова концепції цілого свідомісного організму – твір. Його поява – це необхідність комунікативної функції свідомості, генезис якої вимагав інформаційного наповнення, бо кожна свідомість прагне до спілкування.

Комунікація тісніше пов'язана з інформаційними процесами, а спілкування (діалогічність) складає основну структуру свідомості. Ще К. Ясперс підкреслював, що нинішнє буття людини можливе лише в тісному зв'язку з іншими людьми. Цей сутнісний зв'язок вчений назвав комунікацією [9, с. 347]. Хоч Ясперс проводив свої дослідження в рамках пошуку екзистенційної опори в ситуації «закинутості» у світі, самотності, падіння традиційних основ буття, але для нього спасіння від самотності шляхом екзистенційної комунікації – це не лише передумова до утвердження екзистенції, але й умова, від якої залежить «увесь» процес становлення культури в цілому, тобто мова йде про становлення всієї комунікаційної свідомісної сфери. Комунікація – це не що інше як соціальна реалізація інформації. «Отже, комунікація – це процес спілкування, зв'язку, взаєморозуміння... людей на різних рівнях, в різних формах і масштабах, який служить важливим «механізмом» матеріального, соціального і духовного функціонування та вдосконалення суспільства і кожного індивіда» [7, с. 41]. Ось чому в кожен історичну епоху залежно від характеру культури та рівня розвитку природних і технічних засобів інформації формувалась своя комунікативна система. Головні елементи, які виділяють психологи в структурі комунікативної дії, такі: 1) комунікатор – суб'єкт, що передає інформацію; 2) комунікант – суб'єкт, що приймає інформацію та інтерпретує її; 3) комунікативне поле – ситуація в цілому, про яку може бути передана інформація; 4) власне інформація про комунікативне поле; 5) канали комунікації – засоби передачі інформації [4, с. 89].

Інформаційна сутність комунікації (як і вся комунікаційність) – первинна, форма її інтерпретації (текст) – вторинна. Текст виступає як продукт спілкування, що володіє певною самостійністю як засіб впливу на аудиторію. Певний етап становлення текстів пов'язаний з архаїчними формами народної творчості. Текст виник на ранніх етапах становлення культури із послідовності реплік діалогу. В логічному плані саме мислення за своїм визначенням є завжди діалогом з власним мисленням, причому з цілісним власним мисленням зі своїм розумом: «відійдемо й поглянемо – чи добре ми сидимо?» У цьому парадоксі закладена ідея, що кожна думка, а філософська думка, в першу чергу, відбувається так, що потребує відсторонення не лише від цієї думки, але й від власного способу мислення, розуму, виявляючи його недостатність, якусь дивну розбіжність із самим собою, необхідність внутрішнього діалогу розуму (джерела думок) з його власним началом [2, с. 8]. Зв'язок між окремими реченнями і блоками речень, що утворюють текст, це генетичний зв'язок між репліками, що виголошуються і мають смисл для учасників діалогу. В найпростішому випадку – це питання і відповідь, а найдовша переконана відповідь (у сучасному розумінні – бесіда, інтерв'ю) – це повідомлення про те, що відбулося насправді: скрипт. Діалогічність як форма вираження свідомості – це революційний етап у пізнанні дійсності, в активізації комунікативності. Виникнення діалогу в античності було показником того, що міфосвідомість змінилася філософсько-дискурсивною критичною свідомістю. Діалоги епохи Відродження (трактат, побудований як монолог) також свідчать про формування нового типу свідомості.

Гносеологічна трактовка свідомості, характерна для філософської літератури останнього часу, була монологічною концепцією свідомості. Її джерела – у німецькій

класичній філософії (гносеологія – теорія пізнання, розділ філософії, що вивчає взаємовідношення суб'єкта і об'єкта у процесах пізнавальної діяльності, відношення знання до дійсності, можливості пізнання світу людиною, критерії істинності й достовірності знання). Гносеологічна трактовка свідомості заперечувала діалог як спосіб буття свідомості й культури в цілому. Ідейне протиборство розглядалося як втрата завойованих позицій. Друга позиція завжди виявлялась опозицією, далекою від істини. Базовою в побудові системи категорій була ідея доктрини, коріння якої в гносеології німецького ідеалізму. На протиположній їй виступає ідея антиномій І. Канта, що пов'язана з аналізом протиборства двох концепцій теоретичної фімії» у своїй філософії (антиномія – суперечність в законі, два протилежні, але однаково зумовлені судження), відповідно до якої розум не може вийти за межі чуттєвого досвіду і пізнати «речі в собі». Такі спроби приводять розум до суперечностей, тобто роблять можливим обґрунтування як утвердження (тезу), так і заперечення (антитезу) кожної з таких антиномій чистого розуму:

1) світ скінченний – світ нескінченний;

2) кожна складна субстанція складається з простих частин – не існує нічого простого;

3) у світі існує свобода – у світі не існує свобода, але володарює лише причинність;

4) існує перша причина світу (Бог) – не існує першопричини світу.

Згідно з Кантом, антиномії зумовлені виходом знання за межі досвіду, переходом від фізики до метафізики. Необхідно обмежити домагання розуму, тоді саме і виявиться, що суперечки між різними фізичними концепціями немає і в принципі бути не може. В ім'я гносеологічної моделі доктрини, відповідно якої мислилося філософське вчення, трансцендентальна філософія (те, що знаходиться за кордоном пізнання і свідомості) готова пожертвувати антиномічністю мислення.

Теорія науки, розвинена в німецькій філософії від Канта до Гегеля, Больцано, мала своїм предметом дисциплінарне знання, яке не приймало діалогічних форм думки, бо в центрі уваги логіки, як теорії дисциплінарного знання, є не процедури відкриття, а засоби викладення досягнутого знання. Оскільки комунікативність спонукає до відкриття, то діалогічність як стан свідомості – найактивніша форма інтерпретації факту.

У сучасних формах відображення факту питання «що відбулося» звичайно винесене за рамки тексту, але воно існує. І не важливо, хто його виголошує, бо такий принцип інформаційної свідомості, яка зберігає праформу подачі інформації (тексту) на внутрішньосвідомісному рівні. Її подальший розвиток модифікував форми подачі тексту на рівні внутрішньосвідомісному (праформа інформації) і зовнішньому – сучасна фіксована модель подачі тексту, що організована (створена) як жанрова свідомісна структура. З діалогу як способу мислення виділяться роди мислення відображеного факту (художня творчість): драма, лірика, епос. Мислення реального факту (публіцистика) конкретизує свої жанрові форми: інформація, репортаж, звіт, бесіда, кореспонденція, стаття, інтерв'ю. Ці жанри стануть базовими для аналітичної й художньо-публіцистичної групи жанрів. Усі системи вираження реального і образно відображеного факту – це сукупність внутрішньосвідомісного жанру мислення-діалогу.

Діалогічність як засіб вираження інформаційного мислення актуальна і нині. Вона спонукає до виникнення нові свідомісно-комунікаційні структури на рівні форми усвідомлення та інтерпретації факту в першу чергу у філософському мисленні. Про це свідчить радикальна трансформація гносеологічних схем і моделей у філософії, що пов'язано з зацікавленням проблемою діалогічності свідомості. Вчені прагнуть піднести поняття комунікації до рангу основного поняття філософії (К. Апель – поєднання трансценденталізму Канта з герменевтикою і перебудова трансцендентальної філософії на основі поняття комунікації; Ю. Хабермас – перетворення теорії комунікації на концептуальне ядро герменевтики; Х. Перельман – перебудова формальної логіки на базі понять риторики і теорії мовної комунікації; група П. Лоренца – переінтерпретація формальної логіки і звернення у зв'язку з цим до понять діалогової гри).

Ідея комунікативної природи свідомості дозволяє виявити більш глибокі її шари, розкрити складну структуру. Ближчий пласт – свідомість, що функціонує в ситуаціях безпосереднього спілкування. Тут індивідуальна свідомість характеризується такими психологічними характеристиками, як намір, задум, думка, емоційність, і в такій соціальній визначеності, як статус відносно партнера бесіди. Змінюється трактовка особистості, яка вже розуміється як носій соціальних ролей. Глибший пласт свідомості виявлений у концепціях, які наголошують, що мова задає смисли індивідуальній свідомості, яка може втратити свій початковий зміст і приймати значення за зміст мовних висловлювань (неогумбольдтіанство і теорія лінгвістичної відносності: Б. Уорф, Е. Сепір). Етнопсихолінгвістика аналізує мовне спілкування в середині різних етнокультур (фіксація етнічних стереотипів, етнокультурних норм, етнічних забобів і схильностей). Тут особистість розглядається як носій етнокультурних традицій, а спілкування не зводиться лише до вербальних актів, а включає в себе певні акти поведінки, символічну взаємодію, ритуальну поведінку тощо. Цей шар свідомості актуальний нині для розуміння складної специфіки етносоціальних процесів, їх прогнозування, а також для усвідомлення етноменталітетної особливості творчої інформаційної свідомості, зокрема понять *et noavt op*, *et noгерой*, *et носвідоміст ь*.

Проблема зв'язку культури, свідомості спілкування у філософських працях багато в чому міфологізована. Прогрес у цій галузі пов'язаний з роботами в межах діяльнісного підходу та з психологічними концепціями, що орієнтовані на діяльнісний підхід як на методологічну схему. Детально розроблене психологічне уявлення про свідомість у теорії діяльності О. Леонтьєва (концепція утворюючих свідомості): 1) чуттєва тканина образу предмета, що сприймається (сукупність перцептивних даних, які одержуються суб'єктом у наслідок пізнавальної діяльності); 2) смисл цього образу (що виникає як наслідок співвідношення предмета, який сприймається, з цілями і мотивами діяльності суб'єкта пізнання); 3) значення (знання, спільне для всіх носіїв давньої культури, за допомогою якого смисл означається, тобто «переказується», переводиться у форму знань, що спираються на тіла знаків, які функціонують у міжсуб'єктному просторі і завдяки цьому доступні для споглядання, на відміну від смислу, що доступний лише для інтроспекції) [6, с. 171-175].

Теорія О. Леонтєва, доповнена В. Зінченком поняттям біодинамічної тканини предметної дії (узагальнене найменування для різних характеристик живої і предметної дії), є найадекватнішою психологічною концепцією свідомості. Якщо до цієї концепції додати теоретичні, уявлення, що пояснюють те, як нові для суб'єкта образи свідомості переводяться в інші вже засвоєні ним образи, то дослідник одержує у своє розпорядження досить адекватні засоби аналізу процесу спілкування, яке у формі міжкультурного спілкування описується як діалог культур. Такі уявлення є в самого О. Леонтєва у вигляді твердження про принципіву неодноразовість рекурсивних переходів від значення до смислу. Під час цих численних означувань і осмислювань відбувається формування найбільш узагальнених образів людської свідомості. Літературна герменевтика створила передумови для формування таких уявлень.

Основу теоретичних побудов у літературній герменевтиці утворює ідея М. Бахтіна про діалогічність прозових текстів. Смысл якої полягає в тому, що розуміння літературного тексту передбачає знання інших попередніх текстів (претекстів), рефлексії яких є в тексті, що сприймається. Претексти – це фіксація процесу вербального формування образів і структур свідомості, за допомогою яких відбувається розуміння всіх наступних текстів. Смысловий простір, з якого черпаються знаки для розуміння тексту, що сприймається, пролягають від цього тексту до претексту. Для цього простору в літературній герменевтиці була введена абстракція, що називається інтертекстом [1, с. 285].

Можна стверджувати, зазначає Є. Тарасов, що свідомість як основа і перша передумова спілкування, у тому числі, й міжкультурного спілкування, створюється в діяльності й мовному спілкуванні, але перші початкові образи свідомості (роботи Ж. Піаже по сенсомоторному інтелекту і роботи І. Соколянського та О. Мещерякова по навчанню сліпоглухонімих дітей) створюються лише в предметній діяльності [8, с. 22-23].

Виходячи з концепції М. Бахтіна, можна вважати, що свідомісні інформаційні горизонти (попередня свідомісна інформація) різних рівнів є своєрідним інформаційним претекстом. Форми його свідомісної організації (метод, вид, жанр) модифікуються залежно від інтерінформаційної свідомості (інтерінформація – інтертекст). На весь процес формо і образотворення, безперечно, впливає соціально-психологічний та індивідуально-особистісний контекст. Інформація як джерело інформаційно-художньої свідомості (епос, лірика, драма, публіцистика), проходячи етноінтерінформаційні горизонти в найскладніших жанрових, а отже, системних формах, передає весь часово-інформаційний спектр пресвідомості людства, народу, етнічної групи. У жанрах художнього відображення інформації (література, мистецтво) інтерінформація і перш за все преінформація – це факт відображений [другий суб'єктивізований паралельний горизонт (світ) інформаційної свідомості]. У публіцистиці (жанри реального мислення недостатньо суб'єктивізовані для створення нової художньо-свідомісної моделі) преінформація зберігає свій фондовий масив (інформаційну достовірність) і служить реальним модулем для нових інформаційно-художніх новоутворень.

Звичайно, горизонти мислення відображеного факту теж можуть бути претекстуальними відносно пізніших інформаційно-художніх новоутворень, але

розмитість кордонів реального факту у відображеному мисленні не формує це мислення інтенсивно як базове для фактологічної реальної свідомості. В образному розумінні ці два типи мислення (література і публіцистика) у контексті утворення преінформаційної свідомості можна порівняти з двома глеками, що сполучені між собою. Але з глека інформаційної реальності (реальна преінформація) витікання інтенсивніше, бо внутрішні горизонти формосполучень у ньому менш тривалі в силу специфіки публіцистичного мислення: «робота» в контексті реального відтворення факту. Глек відображеного мислення (література, мистецтво) більш замкнений у зв'язку з автономністю свідомісно-інформаційної побудови (паралельний суб'єктивізований світ). Інформація глека відображеного мислення стає претекстовою (преінформацією) у контексті людського свідомісного життя лише за умови реалізації високих естетико-художніх критеріїв, коли претекст (твір) стає модулем свідомісної інформації (видатний твір), який вже продукує оригінальні високохудожні системи, нові рівні інформаційно-художнього вираження, які увібрали найголовніші інформаційні пресистеми (горизонти реального свідомісного вираження факту як типізовані модулі особистісного вираження).

Модуль-система свідомісної інформації в контексті усвідомлення її сутності одержала ряд нових філософських трактувань саме в царині природи твору, що класифікується як видатний твір мистецтва другої половини ХХ ст оліття (концепції, що виникли в контексті аналітичної естетики, а також інституціональної теорії світу мистецтва – антиесенціалізм і перцептуалізм). Зокрема, антиесенціалісти (М. Вейц, П. Зіфер, В. Кеннік, М. Коен та ін.) ставили перед собою завдання очищення мови естетики від понять, що претендують на розкриття суті мистецтва, естетичної позиції. Аналізуючи основні естетичні категорії, вони відмовлялися від основних традиційних естетичних концепцій. Оскільки кожен видатний твір цінується за унікальність, неповторність, оригінальність, то не існує і не може існувати загальних правил художньої творчості й оцінки твору мистецтва. Критики повинні зосередитися на прагненні виявити унікальність і цінність конкретних творів, аналізувати аранжировку елементів, що формують твір і визначають його цінність [5, с. 20-21]. Звідси – формулюється теза, що єдиною спільною рисою всіх різноманітних творів є здатність до стимулювання специфічних переживань, які відрізняються від пізнавальних, релігійних, еротичних та інших позаестетичних переживань. У цьому єдина суттєва цінність мистецтва – цінність естетична [5, с. 27-28].

Здатність стимулювати специфічні переживання, якою володіє модульний твір (твір, що формує паралельну інформаційно-свідомісну, художню уяву) – це не що інше, як здатність до своєрідного інформаційно-сугестивного допінгування свідомості, виведення її на горизонт неординарного мислення, неординарної інформаційності. Це злам традиційної системи інформаційного потоку, новий фокус бачення й перевідчуття інформації, без якого неможливий рух людської свідомості. Мова йде про зміну поліфонічного коду в сприйнятті життєвих явищ або припинення традиційного трактування інформації (відмова від інформаційних архетипів як базових). Цінною є думка антиесенціалістів про те, що наслідування шедевр не є примноженням художніх цінностей і зовсім не приводить до виникнення іншого видатного твору.

Еволюція інформаційно-виражальної сутності людської свідомості свідчить, що рівень та інтелектуальний діапазон інформації безпосередньо пов'язані з можливостями самої людської свідомості вдосконалюватися, виробляти нові системи осмислення життя, творити світ на основі естетичної гармонії.

Список літератури

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. – 3-е изд. – М.: Худож. лит., 1972.
2. Библер В.С. О сути диалогизма // Диалог и коммуникация – философские проблемы // Вопросы философии. – 1989. – № 7.
3. Брудный А.А. Значение и смысл текста // Диалог и коммуникация – философские проблемы // Вопросы философии. – 1989. – № 7.
4. Васильева И.И. О значении идеи М. М. Бахтина о диалоге и диалогических отношениях для психологии общения // Психологические исследования общения. – М.: Наука, 1985.
5. Дземидока Б. Возможна и нужна ли философская теория искусства? // Американская философия искусства. Антология. – Екатеринбург, 1997. – М., 1996.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. / Сост.: А.Г. Асмолов, М. П. Леонтьева; Под ред. В. В. Давыдова и др. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2.
7. Сапунов Б.М. Философские проблемы массовой информации и телерадиокommunikации. – М.: Ин-т повышения квалификации работников телевидения и радиовещания, 1998.
8. Тарасов Е.Ф. Культура, сознание, общение // Диалог и коммуникация – философские проблемы // Вопросы философии. – 1989. – № 7.
9. Jaspers K. Philosophie. – В., 1928.

Буряк В.Д. Коммуникативность сознательной информационной функции и формы архитектоники текста

В статье Буряка В.Д. «Коммуникативность сознательной информационной функции и формы архитектоники текста» идет речь о коммуникативности как составной сознательной информационной функции, а также о соответствующих формах архитектоники текста.

Ключевые слова: коммуникативность, сознательная информационная функция, формы архитектоники текста

Buryak V.D. Communicativeness of informational function of cognition and forms of textual architectonics

The article by Buryak V.D. “Communicativeness of informational function of cognition and forms of textual architectonics” highlights on communicativeness as a part of informational function of cognition and on corresponding forms of textual architectonics.

Key words: communicativeness, informational function of cognition, forms of textual architectonics

Пост упила до редакції 12.09.2008 р.